KORTE OPMERKINGEN OVER BALINEESCH EN KAWI.

(Medegedeeld uit brieven van D^r. H. N. VAN DER TUUK.)

Ten vervolge op 't medegedeelde in 't 1ste stuk van 't 6de deel der Bijdragen en in 't 2de van 't 5de deel, worden hieronder uittreksels uit latere brieven van Dr. van der Tuuk in 't licht gegeven.

H.K.

Boeleleng, 24 April.

„In mijn vorigen brief heb ik gesproken van de spelling *tanēmangku*, d. i. *tanēman* en *ku*. Volgens een dergelijken euphonischen regel heeft de verandering plaats van *r* na eene sluitende *n* in ling. *d*; bijv. *wangundakina*, in plaats van *wangun rahina*; *tandahayu* in plaats van *tan rahayu* ¹.

Het behoort hier tot de godsdienst, stukken uit de Kawi-gedichten op te dreunen. Zooals het gaat, waar de godsdienst in 't spel is, men verbeeldt zich wel eens iets te weten, dat voor een ongeloovige duister is. Van daar dan ook, dat velen stukken van buiten kennen waarvan zij geen vertaling kunnen geven. Alleen de geleerden, meestal Brahmanen, weten een soort van verklaring te leveren. Nog gisteren hoorde ik eene verklaring die kant noch wal raakt, ofschoon de plaats niet moeilijk is. In den *Wiwāha* bl. 81, r. 9 v. o. wordt *manthana* algemeen verklaard door *balé*. Niemand wist me te zeggen dat *udadhimanthana* „'t karnen van de zee” beteekende, en toen ik den regel voor hen vertaalde met: „'t dak er van was doorschijnend edelgesteente waarop gebeiteld was eene voorstelling van 't karnen der zee (door de goden bij 't zoeken naar 't

¹ Deze euphonische regel, waarvan nog sporen in 't nieuw Javaansch over zijn, bijv. in *pindo* = *pin ro*, en dit voor *ping ro*, moet oudtijds veel algemeener geweest zijn. Volmaakt gelijk in 't Kawi gaat in 't Alfoersch der Minahassa *un rani* over in *undani*. Zie Niemann's Bijdr. tot de kennis der Alfoersche taal, bl. 43. Strikt genomen, kan men niet zeggen dat overal *r* ouder is dan *d* (linguale *d*), of omgekeerd; het zijn tweelingen

H.K.

Amrēta) „, stonden ze verbaasd en gaven me eindelijk toe, daar hun de beteekenis van *udadhi* wel bekend is. Sommige hunner verklaringen zijn zeer ingenieus, al moet men ze eerst door andere voorbeelden staven; zoo bijv. Bhauma-kâwja, bl. 17 r. 5 v. o. wordt *bhaganjdjing* door *balé* verklaard, terwijl *rinjtju* een fout is voor *rinjdjung* (bouwvallig). — Ik heb hier zeer onlangs de bewijzen gevonden van een feit dat niet van belang is ontbloot: vele HH. alhier zijn afgeschreven naar exemplaren in een schrift dat men niet goed meer lezen kon. Hoe anders is het mogelijk dat men in pl. van *gh*, waar deze *pasangan* is, zoo vaak *gy* vindt? De *pasangan* der *gh* moet dus in dit schrift veel geleken hebben op de *pasangan* der *g* met *j*, van daar telkens *sangggja* in pl. van *sanggha* (zie Wrēta sanjtjaja, in de transcr. bl. 6); *djangggja* kent men hier algemeen in de beteekenis van „been” (vgl. Wiwâha, zang II, 18, als verklaring van *wētis*) en dit woord kan niets anders zijn dan skr. *djangghā*; *crī Airlanggja* de naam van den vorst onder wiens regeering de Wiwâha opgesteld werd (vgl. verslag van Friederich, bl. 18 en Wiwâha, slotvers); deze vorst heeft eigenlijk *crī Airlanggha* geheeten.

In de Balin. interlineaire vertalingen komen woorden voor die tot een nieuwer Kawi behooren; bijv. *siratmaja* en *tārdjdja* (beide „wenkbraauw”); *dwipak* en *dipak* „olifant,” uit *dwipa*; de *k* hierin is vrij onverklaarbaar, vgl. echter *manik* met *mani*, Mal. *tabik* met Batav. *santabi*; (zie Bat. Wdb); *wiplatwang* (zich uit de voeten maken, ontsnappen). Ook *nurodja* [waarvan reeds in eene vorige mededeeling gesproken is] behoort tot dat moderne Kawi, en evenzeer *tista* (Wiwâha, bl. 91 r. 1 en 6); zoo ook *dwaratna* als verklaring van *manggista* (vgl. Mal., Jav. *manggis*).“

27 APRIL.

Verscheiden malen ben ik hier tegenwoordig geweest bij 't *měpudja* of *měwēda* van den Padanda, en heb dan gehoord dat de Weda's hier half in 't Kawi zijn. Door den zingenden dreun kon ik 't verband niet vatten, maar vele uitdrukkingen verstond ik dadelijk; o. a. hoorde ik *ganggādwāre* „aan den ingang van den Ganges,” *pushpēm* (zoo spreekt men hier *pushpam* uit), *ri padanira* „aan zijn voeten,” en eene optelling der 30 Wukus. Later zie ik kans zoo'n geheele *pudja* u over te brieven wat de kwintessens betreft.

Ik heb hier drie HH. van de Adiparwwa van de Mahâ-Bhârata vergeleken, doch zie nog geen kans een goeden tekst er van over te zenden. Ik lasch hier een stuk in, dat voor de redactie van de Mahâ-bhârata in 't Kawi ¹ eenig licht verspreidt. Gij kunt er uit zien dat de fouten aan de afschrijvers te wijten zijn. Zulk eene spelling als *suptika*, in plaats van *sauplika*, is misschien reeds oud (zie echter onder, alwaar *soptika*). ²

Mijn spelling *ta nparatra* in plaats van *tanparatra*; *ri nyswargga* in plaats van *ring swargga* zal u verwonderen, maar is toch de eenige ware, dewijl die ingevoegde letters bij 't volgende woord hooren; hierover een andermaal. 't Bovenstaande ³ is nog al duidelijk, hoewel krielende van slordigheden. *Panita* beteekent „dobbelspel“ (*nita* vindt ge in den Wiwâha tweemaal met *tjuki* verklaard). ⁴ *Pangartta* in plaats van *padârtha* kan er door; *nmangpuluh* in plaats van *němpuluh* is algemeen in de Kawi-gedichten; *maka* mag niet van 't volgende woord gescheiden worden, evenmin 't passieve *pinaka*, daar het een prefix is. Het geleuter van de Javanen verdient geen aandacht; zij hebben er *mongkâ* en *pinongkâ* van gefabriceerd! De spelling *rwâ* voor *rwa* houd ik voor eene Balineesche voornaamheid. De Balinees spreekt de *a*, als sluitklank, met een gesloten mond uit, zoodat men een klank hoort die 't midden houdt tusschen *eu* en *ě*. Zelden wordt dit in 't schrift aangeduid door een Pěpět; een voorbeeld is *klě* „stotteren“, dat *kělă* moet uitgesproken worden; vgl. Bataviaasch Mal. *kěta*, ook *kětak* (bij HOMAN, bl. 13 staat foutief *kětak* met opgeslokte *k*). Dat deze korte klank in 't schrift niet bijzonder uitgedrukt wordt, is geen wonder, daar hij vóór een aanhechtsel weder *a* is, bijv. *umâ*, doch bepaald *umănné*.

¹ Niet te verwarren met het Bharata-Yuddha, welk gedicht door Mpu Sědah vrij bewerkt is, en te vergelijken, niet zoo zeer met het ware groote Indische heldendicht, als met het Bhârata-campu, en dgl. H. K.

² Hetgeen in den brief volgt, is hier achter opgenomen als afzonderlijk stuk, onder den titel: Inhoudsopgave van 't Mahâbhârata in Kawi. H. K.

³ D. i. de Inhoudsopgave hierachter. H. K.

⁴ *Panita* is 't Skr. *panita* „op 't spel gezet,“ en ook „op 't spel gezet hebbende;“ substantief is *panitam* „het op 't spel gezette.“ *Nita* hangt zonder twijfel, gelijk v. d. T. te kennen geeft, met *panita* zamen; het is echter niet het ware grondwoord, maar eene verkeerde abstractie, dewijl men *pa* in *panita* voor het inheemsche voorvoegsel aanzag. H. K.

Ge vraagt me eene proeve van 't [Balin. Kawi] Wdb. Krëtabasa, maar is de vroeger gezondene u niet voldoende om er uit te zien welke Indische Kosha ten grondslag heeft gestrekt? ¹ Daar ge daaraan niet genoeg hebt, deel ik hier de woorden meê voor "water", (Bal. *jèh* of *ijèh*): *angjang dalëmmër* (*sanghjang dalëm er?*), *s'lodaka*, *meghapushpa* ("wolkbloem?"), *nilala*, *udaka*, *mani*, *amba*, *ambara*, *pুষ্পা*, *ganarasa*, *wasiwwa*, *winjtjira* (elders: *wiltjira*), *hermmi*, *humbal*, *pega*, *warih*, *tirtta*, *digiká*, *çara*, *sarasi*, *toja*, *banju*, *apah*, *dahé*, *dalëm*, *kali*, *pushkari*, *humirwa*, *tomi*. Sommige van deze woorden, zoo als *meghapushpa* en *ghanarasa* ("wolksap") zijn denkelijk gefabriceerd. Wegens de corruptie van 't HS. is het mogelijk dat het schrijffouten zijn. Bepaaldelijk houd ik *hermmi*, *humirwa* en *tomi* alle drie voor schrijffouten in plaats van *úrmmi* (golf), dat vaak in 't Kawi gebezigd wordt; *pega* zal wel een fout wezen in plaats van *megha*. Als men *pুষ্পা* vergelijkt met *pushkara*, komt men tot het besluit dat de opsteller der Krëtabasa het al heel mooi heeft willen maken door de woorden van verschillende corrupte exemplaren bij elkaar te voegen. De schrijver, of afschrijver van mijn exemplaar, neemt het niet naauw met de beteekenissen; zoo geeft hij onder de woorden voor zee (Balin. *pasih*, Kawi *pasir*) ook op *setubandha* (dam). Dit is vrij zonderling daar het woord uit de Râmâyana bekend genoeg kon wezen. Onder de Kawiwoorden heeft de schrijver ook Balin. gezet; bijv. onder de woorden voor hout ook *saang* (Balin. brandhout). De volgende woorden die Maan beteekenen, zijn voor 't meerendeel wel te corrigeren. Ik geef ze hier zonder er iets bij te voegen. Ge kunt er uit zien hoe weinig waarde de Krëtabasa heeft zonder andere exemplaren er bij te vergelijken. Zie hier: *subhráṅsu*, *çuddhāṅsu*, *niçapati*, *dwidjaradja*, *susama*, *paramajodha*, *indu*, *niçanas'ta*, *sitāṅsu*, *çaçalanjtjana*, *mṛ-gāṅka*, *tjandrama*, *soma*, *windu*, *tarapati*, *çaçiḥ*, *us'adipa*, *himāṅsu*, *uwupa*, *aridja*, *niçāḍkara*, *himarawi*, *çaçirangsa*, *gimirat*, *sitaraçmin*, *kama*, *sahuntru*, *çaçadhara*, *lek*, *ulipa*,

¹ In de Krëtabasa zijn de synoniemen van elk woord veel talrijker dan in eenigen Indischen Kosha. Alleen uit de volgorde der artikelen zou men kunnen opmaken welke Indische bron inzonderheid gevolgd is. Zoo ver ik tot nog toe over de zaak kan oordeelen, zijn in 't Kawi-Wdb. meer dan een Kosha verwerkt.

gitakara, *indwa*, *grēhara*, *çaçangka*, *mrēgāngsu*, *dikbaja*, *çaçawungkukan*.

7 MEI.

In 't afdrukje ¹ staat een fout die nog al erg is, namelijk *iku* als Balineesch opgegeven. Het is *ikū*, en Kawi, Balin. *ikuh* (niet zoo vaak gebruikt als *ikut*), Mal. *ikur*. Hierbij geldt dezelfde klankwet als in Jav. *apu* = Balin. *apuh*, Tag. *apug*, Bataksch *apur* (overgebleven in *napuran*; zie Bat. Wdb.), Mal. *kapur* (uit *ka* + *apur*; zie Tob. Spr.) Bij 't lezen van Kawi-werken door Balineezen afgeschreven mag men op deze *h* wel letten; zoo vindt men telkens *nyuh* (Mal. *njijur*), een Balinisme in plaats van *nyū* (Kawi "kokosnoot" of "— boom"). In Bhaumakāwja ziet ge er een voorbeeld van op bl. 17 r. 4. Dat ge *tyasēn* naast *twasēn* gevonden hebt is zeer vreemd, want het eerst is eene verbastering thuis behoorende in de moderne Jav. poëzie, even als *kepjan* van *kepwan*, uit den grondvorm *ipu*, waarvan *mepu*. Zelfs de moderne Kawi-werken, gelijk de Wasēng en de Malat, hebben nooit *tyas* voor *twas*. ² Ik heb vroeger beweerd dat het Kawische *twas* etymologisch = Mal. *tēras* is, zonder nog te weten dat *twas* in 't Kawi ook "hardheid, duurzaamheid, kracht, voortreffelijkheid" beteekent (vgl. Jav. *tos*, *atos*); zie Bhaumak I, r. 5 v. o. ³

De oorsprong van Balin. *modre* weet ik niet. Een vreemd woord moet het wel wezen, daar het alleen in de taal gebezigd wordt van individu's uit de 3 hoogste kasten; anders zegt men *kantjing*, dat ook Mal. en Jav. is. ⁴ Er zijn hier meer woorden van vreemden oorsprong die ik niet thuis kan brengen; bijv. *djalēr* "broek." Broeken zijn geen nationale kleederdracht bij de Balineezen, evenmin als bij de Bataks, welke een Arab. Mal. woord daarvoor genomen hebben (zie onder *sarawar*, in 't Bataksch Wdb.) Vandaar dat *lanjġingan* hier niets anders

¹ Van de mededeeling in 't 2e stuk van 't 5e deel der Bijdragen.

² Maar 't Bharatayuddha in Kawi heeft een ander duidelijk sprekend voorbeeld, nl. *kilyan* voor *kulwan* (48) zoodat *tyas* naast *twas*, en dgl. eerder opzettelijke wijzigingen, misschien op gewestelijke uitspraak berustende, zijn dan eenvoudige verbasteringen. H. K.

³ De oorspronkelijke beteekenis zal wel wezen "pit, kern," vgl. Skr. *sāra*. H. K.

⁴ Mij was de zin van *modre* onbekend; door v. d. Tuuk er over ingelicht dat het "knoop" beteekent, zie ik nu wel in dat het 't Jav. *mundri* "de knoop op een Kopyah" is, wellicht Skr. *pundra* "moesje, sieraad," enz. H. K.

beteekent dan een slip die vóór de beenen van den gordel afhangt, en niet, zoo als in 't Jav., broek. Waarschijnlijk zijn er in 't Balin. Bugineesche en Chineesche woorden. Zoo noemt men hier een schoen of pantoffel *tlumpak* (Chineesche uitspraak van 't Mal. *tërumpak*). Het Maleisch der Balin. Mohammedanen is dan ook sterk vermengd met Bugineesch of Makassaarsch; van daar *laso* (Mak.) voor *membrum virile*. De Balin. Mohammedanen — in 't voorbijgaan gezegd — noemen de zwarte streepjes onder de oogen, in gebruik uitsluitend bij Mohammedanen, *tjilak*, en niet, zooals in 't Maleisch *tjèlak*. Met opzet is voor hen *ě* in *i* veranderd, omdat *tjèlak* (eigenlijk „angel“, als die eener bij) in 't Balin. gewoonlijk *membrum virile* aanduidt.

Het woord *ashtaseni* komt in goed Kawi voor en wordt in een brokstuk der Tantrî verklaard met *wedika*. In 't Adiparwa (bl. 42 van mijn HS.) wordt van Djanamedjaja gezegd: yogjâbhishekan sang Djanamedjaja çinantyan ¹ de dang-hyang ashtaseni mwan sang brâhmana purohita wedapâraga.”

9 MEI.

De priestermts welke de Padanda slechts bij 't *mapudja* op heeft, heet *kětu*. Daar achteraan zit een Garuda-kop, naar achteren ziende, van daar *garuda mungkur*. Is dit ook Indisch ²? De priestermts heet ook *bawa*, zooals reeds door Friederich is opgegeven. Met *kětu* wordt *djatá* ³ in den Wiwâha (bl. 23, r. 3 v. o.) verklaard, waaruit ge zien kunt dat de Balineezen naar 't verband vertalen. Van de Indische kluizenaars heeft men hier geene voorstelling, zoodat alle woorden die zoo'n theosooph aanduiden, met *padanda* of *pandita* vertaald worden. Bij den gemeenen man is *dukuk*, *madukuk* „kluizenaarsleven leiden,” *padukuhan* „kluis,” in 't geheel niet bekend. Geen enkele godennaam is bij hen bekend. Wat Friederich over de godsdienst alhier mededeelt is grootendeels aan Brahmanen ontleend, zonder dat er op gelet is in hoeverre 't volk er iets van weet. Zoo bijv. is *guduha* „rozen-

¹ Dit *çinantyan* is een dergelijk voorbeeld, als *tyas* en *kilyan* van de vorming eener *tw* tot *ty*; *sindntwan*, *çinantwan*, eig. „vleidend toegesproken”, voorts „aangesproken”, is gevormd van 't Skr. *sântwa*, *çântwa*. H.K.

² Als zoodanig mij niet bekend.

H.K.

³ D. i. de haarvlecht, opgebonden haarbos der Indische kluizenaars.

krans" Kawi en slechts bij geleerden bekend. In de Smaradahana heeft men het verklaard met *pawilangan* "waarmede geteld wordt." *Oshadhi* (Bhaumak. bl. 2, r. 2. v. o.) wordt in de Smaradahana verklaard door *koçaljawarini*, in Râmâj. als een naam opgegeven van de *wiçaljaharini*, en in een fragment van het Bhaumak. met interlineaire vertaling met *wisaljawarini* weêrgegeven. De plaats in Râmâj. is de duidelijkste; zij staat in de 22ste Sarga, zang 3, vs. 23, vgg., waar we lezen dat Râma, medelijden hebbende met de menigte van gesneuvelden, Hanumân beveelt 't levendmakende geneeskrachtige kruid (*mahoshadhâmrêtamaja*) te halen, opdat de lijken door de kracht er van zouden herleven; nu volgen vs. 23 en 24:

kahanânikang parama oshadhî çikaraninggunung Himagiri
tuwuhauningoshadhilatâ ngaranya karëngö wiçalyaharini,
mrêtadjiwaniḡbrazita sandhinjata kinonakën susupana
tamatarwihang lumaku sang Marutsuta mibër tèkeng Himagiri.

sira tapwa jar wruhirikangmahoshadhi glânakepwanangadëḡ
wëkasan pupak ta ikanang gunung nibërakënya sakshaza datëḡ,
saha mûlamulja milu tangmahoshadhi katût katonyatamalah
inalap ta denira narârjja jeka panirâmirengmati kabeh.

Deze twee strofen zijn niet zonder fouten, doch overigens zeer duidelijk (vgl. den Jav. Râma, ed. Winter, bl. 130, vgg.) ¹. Maar hoe komt dit *oshadhi* op de aangehaalde plaats van 't Bhaumak. te pas? Uit de plaats van de Smaradahana blijkt het een licht gevende plant te zijn ²: "söḡsöḡ ningo-shadhilatâ kumënjar damarnya," d. i. volgens Balin. vertolking: "tedjaningkoçaljawarini ngredeḡ makapadyutnya," d. i. "de luister van 't oshadhi-kruid ³ lichtte hel, het (paleis) tot lamp dienende."

¹ De drie bovenvermelde vormen van 't kruid zijn alle verhaspeld uit skr. *wiçalyakaranî*, eigenlijk "wonden heelende," als naam van 't wonderdadige kruid meermalen voorkomende, o. a. juist in de parallelplaatsen van 't skr. Râmâyana; nl. Boek VI, 71, 23; 82, 113. Niet onjuist ware een bijvorm *wiçalyakârinî*, ofschoon die niet aangetroffen wordt.

H.K.

² Niet zoozeer een bijzonder kruid schijnt er in Bhaumak. en Smarad. bedoeld, als wel ettelijke kruiden, *mahaushadhî* genaamd, waaronder 't kruid *sanjiwanî* geacht werd de eerste plaats in te nemen. Zie o. a. Kalidâsa's Kumâra-sambhawa, I, 10 en 2.

H.K.

³ *Oshadhi-latâ* is door de Balin. niet geheel juist opgevat; het beteekent "kruiden en (slinger) planten."

De boven aangehaalde strofen uit Rāmāy. schijnen vrij corrupt te zijn; in pl. van *kahanānikang* lees *kahanannikang*¹; in pl. van *panirāmireng* lees *paniramnireng*.

De hooge taal alhier wordt geheel anders toegepast dan op Java. Den rechten naam er voor heb ik nog niet kunnen vinden, dewijl de Balineezen die taal nu eens *basa singgih*, dan weder *basa menak* of *basa natya* of *basa bakti* noemen. Deze namen gelden zoowel van hetgeen men op Java Krama, als op hetgeen men aldaar Krama inggil heet. Deze taal bevat de woorden welke van een voornaam persoon gebezigd worden, terwijl 't Krama die bevat, welke *jegens* zulk een persoon te pas komen. Deze taalsoort is in 't Balin. niet zoo ontwikkeld als de eerste; zoo bijv. kan men *jegens* eenen meerdere zeggen *didja* "waar?" terwijl men dan in 't Jav. *pundi* voor *endi* zou bezigen. De woorden die gebruikt worden van eenen meerdere, d. i. iemand uit de 3 hoogste kasten, *anak menak*, of iemand die wegens ouderdom of ambtsbetrekking onderscheiding verdient, zal ik de "voornaam" noemen, daar zij van voornaam personen gebezigd wordt, en de andere de "hooge." Bijv. *grija* kan een Javaan, *jegens* zijn meerderen sprekende, van zijn eigen huis zeggen; niet zoo in 't Bal., alwaar het bepaaldelijk de woning eens Brahmaans aanduidt. Spreekt men van zijn eigen huis *jegens* meerderen, dan zegt men *umah*, terwijl men van de woning eens voornamen sprekende *djěro* zegt (vgl. Bataksch Wdb. onder *bagas* I en II); van daar *djěrondewa* "tempel." Zoowel de "hooge" als de "voornaam" taal is grootendeels Javaansch, al zijn de woorden heden op Java niet in zwang. Voorbeelden der "hooge" taal zijn: *itjal* (*ilang*), *makta* (*bakta*) in pl. van *ngaba* (*aba*); *rentěn* (zelden: *nora*; *ora* bestaat hier evenmin als in 't Kawi) in pl. van *tusing*, *using* of *sing*; *wentěn* in pl. van *ada*; *toja* voor *jěh*; *sampun* voor *suba*; *sampunang* (vetatieve of negatieve imperatief) voor *da* (gespeld als *hda*); *glis* voor *ěnggal*; *during* of *děrěng* voor *tonděn*; *tjarik* voor *uma* "rijstakker"; *urung* (Jav. *wurung*) of *wangdé* (Jav. *wandé*) voor *buung*; *siki*, bij het tellen, voor *běsik*; *malit* (Jav.

¹ *Kahaněn* is m. i. de oudere en betere vorm; uit *ka* + *hana* + *an* wordt *kahaněn*, terwijl *kahanan* tot een jonger tijdperk behoort. Vgl. Mal. *karajañ*, en dgl.

alit) voor *tjènik*; *magèng* voor *gèdé*; *sabèh* v. *udjan* (Mal. id., Jav. en Bat. *udan*); *rauh* (Jav. *rawuk*) v. *lèka*; *lunga* v. *luwas*; *budal* of *mantuk* v. *mulih*; *doh* v. *djoh* (Mal. *djahuk*); *djrih* v. *takut*; *margi* v. *djulan* (Mal. id., Jav. en Bat. *dalan*); *bantèng* v. *sampi* (Jav. *sapi*); *inggi* v. *nah*; *punapi* v. *apa*; *kaon* v. *djèlé* „slecht, leelijk” en *kalah* „overwonnen worden;” *kèkalih* „twee” v. *dadwa*; *tètiga* v. *tatèlu* (hoogere getallen bezitten geen „hoog” woord.)

Van de „voornaam” taal de volgende voorbeelden: *tjangkèm* in pl. van *bungut*; *tjokor* voor *batis* of *bais* (van zijne eigene voeten of beenen sprekende zegt men *buntut*); *untu* v. *gigi*; *rambut* v. *bok* (vgl. Bat. *būk* en *obuk*); *pungasan*, d. i. *pèungasan*, van *ungas* (vgl. Jav. *kongas*) voor *tjunguh* „neus;” *odak* (*wdak*) v. *bèborèh*; *anom* v. *badjang*; *rangda* (Jav. *randa*; vgl. boven *wangdé* voor *wandé*, en *rangdu* voor Jav. *randu*) = *balu*; *istri* = *luh*; *lanang* = *mwani*, dat vaak *mowani* uitgesproken wordt); *oka* (Kawi *wèka*) = *pijanak*; *mingsiki* = *misan*; *rabi* = *somah* of *kurènan* (vgl. Kawi *kurèn*); *ida* (3de pers van een Brahmaan of regeerenden vorst), *dane* (van een voor-naam persoon) = *ija* (waarvoor de „hooge” term *ipun* is, dat in ’t Jav. alleen aanhechtsel is); *ridjasa* = *isit* „tandvleesch;” *mimba* = *alis*; enz.

Dit volsta als eene proeve. Omtrent *ridjasa* zij opgemerkt dat de Balineezen den klinker in de 3de lettergreep van achteren zeer onduidelijk uitspreken. Weet men dit, dan komt men tot het besluit dat het niets anders is dan een verbastering van ’t Kawische *râdjasa* (Jav. *řèdjasa*). Met de bloem van den Râdjasa wordt „fraai tandvleesch” vergeleken: *isitengëmbangridjasa* „zijn tandvleesch gelijkt op de Radjasa-bloem,” vgl. Bhaumak. bl. 48 r. 1, waar gezegd wordt dat de Râdjasa-bloem zich van haar tandvleesch verwijdt uit vrees de vergelijking daarmee niet te kunnen doorstaan; voorts Wiwâha, bl. 8 r. 2 v. o. in de Balin. vertaling. Evenzoo is *mimba* te verklaren uit de poëzie, want het is de Kawi-benaming van den Intaran-boom, waarvan de bladen ’t beeld zijn van fraaie wenkbrauwen. Van daar wordt dat blad bij ’t kleeden van een lijk door de Balin. als wenkbrauw op ’t gelaat gehecht. Hieruit laten zich de twee beteekenissen van ’t Jav. *imba* verklaren, dat wel eene verbastering zal wezen van *mimba*: men heeft de nasaal, als had die verbale kracht, weg laten vallen; vgl. Kawi en Sund. *ngaran*, Tag. *ngalan* met Jav. *aran* en ’t Bal. *adan*; zie Tob. Spr. Bij

't toilet van een lijk gebruikt men ook stukjes staal als tanden, van daar in 't Jav. *wadja* als Kr. J. van *untu*.

Het bovenstaande is, dunkt me, voldoende om 't vermoeden te wettigen dat het Jav. Krama vroeger aan de Balin. voorname taal beantwoordde en eerst door den Islam eene andere toepassing heeft gekregen. Zulke Krama-woorden als *imba* moeten vroeger alleen van personen gebezigd zijn, dewijl het belachelijk is van zijne eigene wenkbrauwen in zoo'n verheven stijl te spreken; of is *imba* bij Gericke verkeerd als Kr. opgegeven, terwijl het eigenlijk Kr. *inggil* is? ¹

Sommige „voornamen“ woorden alhier behooren in 't Jav. tot de laagste uitdrukkingen, bijv. *tjòkòr*, terwijl omgekeerd Krama-woorden van 't Jav. hier soms zeer gemeen klinken, bijv. *sěgaon* (*sěgawon*), hier alleen met minachting of als scheldwoord gebruikt. Het „hooge“ woord *kaon* (zie boven) is mogelijk te verklaren uit het Jav. *awon* (Kr. van *ala*); misschien is het een Krama-vorm van *kala*, daar de wezens door dit woord aangeduid, bij de Balin., even als bij ons de Satan, eene belangrijke rol spelen. Het „voornamen“ woord voor *tjampur* „maandstonden“, Kawi „onrein“, is *ngradja* en schijnt een werkwoord gevormd uit 't Indische *radjaswalā*, ² hetwelk in 't Kawi vaak voorkomt; aldus Bhārata-juddha V, 8; XXII, 10. Onder de Indische woorden die in beteekenis en uitspraak nog al verhaspeld zijn, behoort *ngrěmbini* ³ stamw. *grěmbini*, voorname uitdrukking voor *měngidam* „de lusten hebben eener zwangere.“ Dit kan niet anders wezen dan Skr. *garbhini* (in een fragment van 't Bhaumak. met interlineaire vertaling wordt *mětěngakěn* „van iets zwanger gaan“, zang II, 8, verklaard met *nggarbinijang*). Met *smara*, 't fatsoenlijke woord voor *pědjuh*, is te vergelijken 't Jav. *kama*; *prana* „teeldeel“, *sarira*, voorname term voor 't vrouwelijk pudendum. In plaats van *sarira* is mij ook opgegeven *suruk*, hetwelk een zonderlinge verbastering is van Jav. *turuk*; echter is *suruk* niet zoo algemeen bekend als *sarira*. De gemeene man kent al die „voornamen“ woorden niet. O. a. is mij ook opgegeven *měkělusa* = *ngěntut* (veesten), hetwelk van *kalusha* moet komen. De

¹ Zoo is het inderdaad; zie den 2den druk van 't Jav. Wdb., bewerkt door Prof. Roorda, i. v. *himba*. H.K.

² Eenvoudiger van Skr. *radjah* „menses“. H.K.

³ Zóó in den brief; vermoedelijk is het eene schrijffout voor *ngrěmbini*. H.K.

opgaven komen niet altoos met elkaar overeen, zoo is mij in plaats van *mèkèlusa* ook opgegeven *ngampèlu*, dat in de Balin. eedformule voorkomt.

Ik woon hier vlak bij de desa Baratan, waarvan de bewoners de lijken niet plegen te verbranden. Zij behooren tot de oorspronkelijke Balineezen, die *Bali aga* heeten. Dit *Bali aga* is een scheldwoord, dat men dus in tegenwoordigheid van zulk een Balinees niet mag gebruiken. Het zou me niet verwonderen als dit *aga* 't Indische woord voor „berg” is, zoodat Bali-aga eigenlijk Berg-balineezen zou beteekenen. In 't Jav. is *aga* tot *arga* misvormd; vgl. Jav. *barla* in plaats van 't Skr. *bhalla*, te vinden in Bhârataj XXIX, 6. Bekend is het gebruik van *gunung* in den zin van lomper, even als bij ons „dorper.” De naam *Bali-angka*, door Friederich opgegeven, is mij nog niet voorgekomen. In dit landschap woont een slag van menschen, die, even als de Niassers, de lijken exponeeren. Men zegt dat zij eene andere taal spreken (denkelijk 't oorspronkelijke Balineesch); de plaats heet *Sëmbiran*. Op Sasak ben ik nog niet geweest, omdat ik hier nog te veel te doen heb met afschrijven. Het lijdt geen twijfel of de Sasaksche taal zal veel opheldering geven omtrent het Balin., vóórdat de invloed der Javanen zich deed gelden. Zie hier eenige Sasaksche woorden uit Zollinger's lijst, die tevens Balin. zijn: *ading* „langzaam”, Balin. *adèng*, Mak. *aring*; *amès* (*ngamès* „blauwverven”); *badjang*; „jong” (vgl. 't Jav. gelijkluidende woord en *djabang*); *basong* (in 't Balin. hooge term voor *tjitjing*, „hond”); *bawi* (Balin. hoog v. *tjèlèng* „varken”, vgl. Mal. *babi*); *bërak*, Balin. *bërèk* (vgl. Mal. *buruk*); *bujuk* Nipah (waarvan de bladeren tot cigarettten dienen); *dèkung*, B. *dèdèkungan* „tak om in te enten”; *dudukan* „belasting”; *dujung* (? Balin. *pujung* „ledig”; *ènda*, negatieve imperatif (B. *da*); *galang* „helder, verlicht”; *galèng* „hoofdkussen”; *ganggas* „hoog”; *gènit* „jeukerig”; *ngètor* „bibberen”, als bij koorts; *kuris*, B. *mèkuris* „zich scheren”; *ipo* (misschien Duitsche uitspraak voor *ibo*?; B. *ibuk* „bekommerd”); *isi* „vleesch”; *kèlèt* „nauw”; *kérang*, B. *kèrèng* „sterk”; *kunji*, B. *kunjil*, curcuma; vgl. Mal.; *lala* „peper” (B. *lalah*, scherp op de tong); *lèk*, de ringvinger; *kalëma*, des ochtends, B. *lëmah*, over dag; *lijang*, verheugd genoeg in iets scheppen; *majus*, onwillig bij 't werk; *mèong* kat (Sund. *tijger*; zie Bataksch Wdb.); *muwa* (*mowa*, gelaat); *ngènè*, aldus (B. *kènè*, gelijk dit); *perajang*, hoer (B. ook

pëndajang, Men. Mal. 't z.); *pětjat* (Duitsche uitspraak zeker; B. heeft *bětjat* „snel“, bijv. *loopen*); *potjal*, schadelijden; *saměton* (B. voornamen term = *njama*, broeder, zuster); *njem-pang*, B. hooge term voor *singgak*, dat hetzelfde beteekent als in 't Mal); *tanggu*, uiteinde; *talut*, B. *tjatut*, baard-nijptangetje (ook Batav. Mal.); *trèng*, bamboe, B. *tiing* (vgl. het geen ik vroeger over den overgang van *r* in *h* in 't Bal. gezegd heb).

Vele der door Zollinger opgegeven woorden heb ik overgeslagen omdat de uitspraak mij verdacht voorkomt. Daarenboven heb ik al de woorden overgeslagen die tevens Jav. of Kawi zijn, bijv. *běgang*, rat; de Krětabasa heeft *wěgang*. Een bezoek op Sasak zal meer opleveren. Om de identiteit van *trèng* met *tiing* in 't oog te doen vallen, moet ik opmerken, dat wanneer een zuster taal vóór de met *r* beginnende lettergreep een *ě* heeft, 't Balin. meestal denzelfden klinker vertoont als die in de met *r* beginnende lettergreep. Bijv. *djuuk*, ' Jav. *djěruk*; *sě*, Mal. *sěrej*, citroengras; *baas*, Mal. en Jav. *běras*; *miik*, welriekend, Jav. *měrik*; *tuung*, Mal. *těrung*; *puun*, verbrand; vgl. Mal. *pěrun*; enz. Het lijdt dus geen twijfel of 't Sasaksche *trèng*, dat wel *těring* zal wezen, is Bal. *tiing*.

De taalvergelijking heeft me niet zooveel voor 't Kawi opgeleverd als ik gedacht had. Dit komt daar van daan, dat men eerst de beteekenis moet kennen eer men eene vergelijking durft maken. Als men bijv. eenmaal de beteekenis van *arěk*, reiken, weet, is het gemakkelijk dat woord met B. *aděk* te vergelijken. Opmerkelijke Kawiwoorden wier zin ik door taalvergelijking kan staven, zijn: *sambong*, vaartuig, Bug. en Mak.; *běngus* (bek, snoet; Sund.); *pugut*, onthoofden, Tag. *pogot*; vgl. Jav.; *punti*, pisang, Lamp. en Sasaksch; *pamasaran*, kerkhof, Lamp. en Sund.); *hyu*, haai, Mal. *hiju*; *poh*, mangoboom, B. evenzoo, Mal. *pauh*, niet *pau*, zooals Klinkert opgeeft; *waruga* in Bhaumak. bl. 22, r. 1 v. o, Mak. *baruga*. Ik zal ze eens verzamelen en u dan overzenden. Omtrent sommige woorden durf ik niet stellig spreken; zoo bijv. worden de kerels die Kuda Wasèng Sari in den nacht oplichten, in de Wasèng (bl. 1) *běrtěh* genaamd; is dit 't Lamp. *běrtih*, dief?

Bij 't lezen van op Bali afgeschreven HSS. is het niet

¹ Geschreven *djuhuk*, enz.

overbodig te letten ook op de fout die de Balinees begaat ten gevolge van zijn orgaan, dat den Kawischen tweeklank *uj*, even als 't Lamponsch alleen slotklank, niet kan uitbrengen. Het Kawische *tamuj*, ook Lamp., Jav. *tamu*¹, is in 't Balin. *tamyu* geworden. In de Krĕtabasa wordt *apuj* (ook Lamp.) vaak *apwi* gespeld²; vgl. Bhaumak. bl. 34, r. 4 en 9, bl. 231, r. 15.

Onder de „voornamen“ woorden heeft men *kasatan* voor *bĕdak*, dorst hebben, terwijl 't Jav. *asat* hier niet in zwang is. *Kasatan* komt in 't Kawi in dezelfde opvatting voor (zie Bhaumak. bl. 69, r. 16; bl. 231, r. 10), terwijl *asat* met *gulu* op bl. 110, r. 12 aangetroffen wordt. Evenzoo is *kataluan*, voornamen term voor *lĕngĕh*, bedwemd, en tevens voor *punjah*, dronken, terwijl 't Jav. *taluh* niet in gebruik is. In 't Balin. is *taluh* „ei“, Mal. *tĕlur*. Het voornamen woord voor *gĕlang* is *pinggĕl* (Gericke heeft *binggĕl*, maar Cohen Stuart deelt me mede dat *pinggĕl* ook op Java bekend is; vgl. Kr. Aant. op de Brĕtĕjoedĕ, bl. 164). Uit de voornamen taal is dus wel wat te halen voor 't Kawi. Naderhand zal ik u een lijst van Kawi-woorden alfabetisch gerangschikt zenden. Vooreerst verzoek ik u deze mededeelingen bekend te maken. Ik hoop dat zij de belangstelling zullen opwekken en zoo eenige zieltjes voor het vak winnen.

De *ulu tjandra*³, waarvan ik in mijn vorig schrijven gesproken heb, kunt ge zien op de gelithogr. Wrĕttasantjaja 8, rechts, in de woorden *ung* [1. *oñ*, met den Franschen neusklank in *mon*, enz.] *widjajanti*.

In den Wiwĕha, bl. 92, r. 3, heeft een ander HS. *awasĕna*, volgens de echte Skr. spelling in stede van *awaçĕna*. Het is

¹ Strikt genomen staat Jav. *tamu* niet gelijk met *tamuy*, waarvan de heden-daagsche Jav. vorm zou wezen *tami*; zoo beantwoordt aan Kawi *apuy* Jav. *api*; aan *tumuluy* Jav. *tumuli*. Trouwens, *i* (eig. *i*) = *ui* (Dajaksch *oi*) is niet alleen Jav., maar ook Maleisch; bijv. bovengenoemd *api* „vuur“; Mal. *babi*, Daj. *baroi*; e. a. H. K.

² Dit laat zich verklaren uit de omstandigheid dat het Indische schrift geen tweeklank *ui* (spr. *oei*) kent. Om nu toch dezen klank uit te drukken, nam men toevlucht tot eene spelling *uy* (spr. *oej*), of *wi* (spr. uit als 't Engelsch *we*). Op dergelijke wijze werd *wai*, *wĕi* „water“ geschreven met den in 't Skr. wel bestaanden tweeklank voor *ai*, doch ook, toen die reeds in de uitspraak tot lange *e* overging, met *ay*, *ĕy*. H. K.

³ Het teeken voor de Anunĕsika in 't Skr., *ardhacandrikĕ* „halfmaantje“ genoemd. Klaarblijkelijk is de Balin. naam *candra* daaruit ontstaan. H. K.

natuurlijk 't Jav. *wasana*, verhaspeld tot *wussana*, door dat men dacht aan *wus*; in 't Balin. is het in *usana* overgegaan; vgl. Bal. *urangka* = Jav. *wěranka*, *ulagri* = *wělagri*; zie Homan's Handleiding tot het Batav. Mal. bl. 92, verbetering bij bl. 81, 8. Dit *usana* is thans nog slechts bekend als titel, nl. *Usana Bali* "einde van Bali", toen namelijk de Javanen uit Madjapahit overkwamen.

De laagste kaste heet hier *anak djaba* (lieden buiten kaste); van daar dan ook dat 't gewone Balineesch, bevattende de woorden die van iemand uit de 4de kaste gebezigd kunnen worden, *basa djaba* heet. Dit *djaba* is bepaald eene verbastering van 't Kawi *jawa* "buiten." Het Krama van *Djawa* (Java) en van *djaba* is, zooals ge weet, *djawi*, terwijl in modern Kawi ook *jawi* in plaats van *jawa* voorkomt. Zou het niet waarschijnlijker wezen den naam Java van dit Kawiwoord af te leiden dan van 't Skr. woord? De Hindus die overkwamen plaatsten al de Javanen *buiten* de 3 hoogste kasten, evenals die van Madjapahit het met de Balineezzen gedaan hebben. In een der laatste zangen, nl. LII, 2 ¹ is de uitdrukking *ri yawa* zeer goed te vertalen met "buiten." Eerst in vers 5 wordt *Jawabhūmi* vermeld.

Eene zonderlinge liefhebberij in Kawi-Hss. is ook 't gebruik van *bh* voor *w*, dus *bhjoma* voor *wjoma*; *bhjomaṇṇa*, verkl. in de *Krētabasa* als *Bhatāra Guru*, voor *wjomaṇṇa*; *bhājajja* voor *wājajja*, enz. Ik zou er geen melding van maken zoo zij slechts in de interlineaire vertaling voorkwam, maar ze wordt ook aangetroffen in echt Kawi; of ze daar door eene fout ontstaan is, weet ik nog niet te zeggen. ² Overigens weifelen de Kawiwerken nog al dikwijls tusschen *w* en *b* [gelijk ook alle Bengaalsche en Hindustansche Hss. en ook alle Calcuttasche uitgaven]; bijv. *bahni* voor *wahni*; *wadawānala* voor *badawānala*, *wiwudhapati* voor *wibudhapati*, *kawandha* voor *kabandha*; enz. In de *Adiparwa* vind ik nu eens *Basuki*, dan weêr *Wasuki*, soms kort op elkander. — In de Balin. vertalingen vindt men

¹ In 't HS. van *Raffles* staan slechts 51 Zangen.

H.K.

² De verwarring tusschen *b* en *w* is in de meeste gevallen onder dan de komst der Hindus op Java. Dat *b* staat waar *w* moet staan, en omgekeerd, is wel eene fout tegen de goede uitspraak en spelling van 't Skr., maar tevens eene die door de Javanen slechts overgeërfd is. *Bahni* in pl. van *wahni* is niet te wijten aan de Javanen, maar aan de Indische kolonisten, die blijkens deze eigenaardige verwarring afkomstig moeten geweest zijn voor 't grootste deel uit Bengalen, Orissa of oostelijk Hindustān, niet uit Dekkhan, een feit waarop ik reeds vroeger de aandacht gevestigd heb.

H.K.

vaak woorden met eene *r* in de derde van achteren gelijk ook in 't Jav. *marmata* voor *manmattha*; bijv. *mr̥etanggapati*, zon, in pl. van *patangga* (Bhaumak. blz. 192; vgl. Jav. *pratonggapati*.) — In pl. van *m̃atangga*, olifant, vind ik in de Tantr̃i *patanggi*.

De aanmerking van Cohen Stuart op uwe scheiding Hariwangço Tunggadewa zoude juist zijn, zoo hij opgegeven had Uttunggadewa. Dit Uttunggadewa komt in vele namen van oude Jav. vorsten voor; zoo bijv. heet de vorst waaronder de Adiparwa vervaardigd is, Wikramottunggadewa. Dat Hariwangça der Inscriptie kan men vergelijken met Djajabaja als incarnatie van Wishnu ¹. — In plaats van *sangçaragamacat* lees ik *sangçaram agacchat*. — In Inscr. II, 8, b, vind ik *marapwi* in pl. van *marapuj*; dit *mar* is mij onverklaarbaar, want 't prefix *mar* is in 't Kawi niet in zwang; vgl. mijne „Opmerkingen,” bl. 31. Dat hier de berg Marapi bedoeld is, lijdt geen twijfel. De omzetting van den tweeklank *uj* in *wi* is dus vrij oud, hoe verkeerd zij ook moge zijn ². Opmerkelijk blijft het dat de naam van den berg zoo overeenkomt met dien van een op de Westkust van Sumatra.

In een der vroegere deelen van 't Tijdschrift van 't Batav. Genootschap, Derde serie, D. II, bl. 221, staat een Balin. eedformulier, dat bijna woordelijk hetzelfde is als dat van de de Inscripties. De lezing er van is zeer aan te bevelen, hoe corrupt het stuk ook zij. Ik heb hier vergeefs naar een goeden tekst gezocht: de dagelijks gebezigde zijn korter; vgl. t. a. p. bl. 224.

Anakbi beteekent niet „vrouw en kind,” maar alleen „vrouw;” dit *anak* is hier vreemd; in 't Balin. beteekent het „individu,” *pjanak* of *panak* „kind zijnde.” Zie hier de plaatsen waaruit de zin met zekerheid kan opgemaakt worden: Bhaumak. bl. 133 r. 3 v. o.; Adiparwa bl. 116 (van mijn HS.): *m̃ati matindih mwang anakbi saha tanaja*. In Wir̃atap bl. 2 heet de harem van den vorst *k̃anakbyan*. In R̃añâjana, 3de sarga, zang I, 53 heet het van de onbeschaamde liefdesverklaring van Ç̃urpanakh̃â: *tanulahnikananghanakbi*; aldaar 6de S., Zang IV, 11, van de apen die Swajamprabh̃â alleen in een hol aantreffen:

¹ Waarom niet eenvoudiger met S̃âryawangça? *Wangça* is „stamboom, geslacht,” maar *angça* „deel, incarnatie.” H.K.

² Een andere verklaring van dit verschijnsel is beproefd in de 1ste noot op bl. 29. H.K.

anëmu tajānakbi rara, rahayu sulakshana manulus, kadi ta wulan djuga gumawang, ja ta kumëmitikanang umah. Uit deze plaats ziet Ge tevens duidelijk dat *ta* de vele zinschakeeringen heeft van 't Mal. *lah*.

Om den brief vol te maken, hier nog een paar woorden.

In Bhaumak. bl. 225, r. 3, en bl. 22, r. 1 v. o. moet *djamanika* 't Indische *djawanikā* zijn, verklaard door *tawing* in Smaradahana, zang II, 1. Hebben we hier met eene bestendige schrijffout te maken of was die verwisseling algemeen in zwang? ¹ — In 't Kawi vind ik *marapwan*, *rapwan* en *narapwan* in den zin van "opdat" (*narapwan* in Wirātaparwa; vgl. Jav. *darapon*). De Wiwāha, zang 35, str. 6 en 15 heeft *rapwan* en evenzoo Bhaumak. bl. 135, r. 3 v. o.; de echte vorm is *marapwan*, Krama-vorm van *maran*, zelden: *mara*; zie Bhaumak, bl. 109, r. 13. Dit mag wel bekend gemaakt worden, dewijl de Balin. verklaringen dezer woorden vrij duister zijn. De verbastering tot *darapon* in 't Jav. is wel een bewijs hoe weinig die taal in haar tegenwoordigen toestand het Kawi kan verklaren.

II.

INHOUDSOPGAVE VAN 'T MAHÂBHÂRATA IN 'T KAWI.

(Volgens medededeeling van Dr. H. N. VAN DER TUUK.)

Lwir ning parwwa: Adiparwwa, Sabhâparwwa, Aranyakaparwwa, Wirâtaparwwa, Udyogaparwwa, Bhîshmaparwwa, Dronaparwwa, Karnnaparwwa, Çalyaparwwa, Gadâparwwa, Suptikaparwwa, Strîp(r)alâparwwa, Açwatthâmaparwwa, Açramawâsaparwwa,

¹ Ook in Indische HSS. vindt men den bijvorm (goed of slecht) *yamanî*; zie Peterburgsche Wdb. onder *yawanî*. Voor *Yawana*, vindt men dikwijls *yamana*, en *Yawakoti* is om strijd door afschrijvers en uitgevers door *Yamakoti* vervangen, gelijk ik meer dan eens heb aangetoond. Niet overal waar *m* en *w* afwisselen kan men aantoonen dat beide vormen even goed zijn, maar volkomen zeker is het dat *çyâma* en *çyâwa* van ouds her gelijk berechtigd waren; zoo ook *Dramida* (waarvan *Tamil*) en *Drawida*, e. a.